

АГРЕСІЯ ТА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ТА ЇХ ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Ташматов В. А.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Національний університет «Одеська юридична академія»

вул. Академічна, 9, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0002-3786-9004

v1976t@ukr.net

Геращенко О. С.

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Національний університет «Одеська юридична академія»

вул. Академічна, 9, Одеса, Україна

orcid.org/0000-0002-8552-0878

alehandro11183@gmail.com

Калина Д. Р.

здобувач вищої освіти факультету психології, політології та соціології

Національний університет «Одеська юридична академія»

вул. Академічна, 9, Одеса, Україна

dkalina18@ukr.net

Ключові слова: *інстинкти, правопорушник, соціалізація, соціальне напруження, агресивний потенціал, соціальна поведінка, профілактика.*

Статтю присвячено ґрунтовному аналізу феномену агресії та злочинності, що набувають особливої актуальності через зростання соціальної напруги і зміну ціннісних орієнтирів у сучасному суспільстві. Агресія розглядається як багатогранне психологічне явище, зумовлене взаємодією біологічних, індивідуально-психологічних і соціальних чинників. Злочинність постає найрадикальнішою формою агресивної поведінки, що порушує правові норми та спричиняє відчутний громадський резонанс. Розкрито еволюцію наукових уявлень про природу агресії – від інстинктивістських ідей К. Лоренца та психоаналітичних концепцій З. Фрейда до соціального наuczіння А. Бандури та сучасних когнітивних підходів. Наголошено на біопсихосоціальній моделі, яка об'єднує спадкові, середовищні й психологічні передумови агресивності.

Окрему увагу приділено обставинам, за яких агресивні дії перетворюються на злочин, а також юридичному аспекту їх оцінки, що вимагає комплексного аналізу мотивів, емоційного стану й особистісних особливостей правопорушника. Акцентовано на важливості профілактичних заходів, де поєднуються робота правоохоронних органів, психологічна корекція та правова освіта, спрямовані на формування навичок ненасильницького розв'язання конфліктів. Автори наголошують на необхідності впровадження спеціальних програм у сім'ях, навчальних закладах і пенітенціарних установах, що містять когнітивно-поведінкові та психолого-педагогічні підходи. Це сприяє розвитку емпатії, соціальних навичок і позитивної самооцінки, зменшуючи ризики повторних правопорушень. Зроблено висновок, що міждисциплінарна співпраця психологів, юристів та соціальних інституцій є ключовим

чинником зниження рівня агресії та запобігання злочинній поведінці у довгостроковій перспективі.

Водночас у роботі розглянуто практичне застосування психологічних знань у процесі кримінальної відповідальності та ресоціалізації правопорушників. Особливу увагу звернено на значення судово-психологічної експертизи, результати якої допомагають визначити стан осудності, специфіку мотивації та емоційного тла злочинця, а також ступінь ризику вчинення повторних правопорушень. Використання комплексних методик оцінювання агресивного потенціалу сприяє формуванню індивідуального підходу до профілактики та корекції девіантної поведінки.

AGGRESSION AND CRIMINALITY: PSYCHOLOGICAL THEORIES AND THEIR LEGAL SIGNIFICANCE

Tashmatov V. A.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Odesa Law Academy National University
Academic str., 9, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3786-9004
v1976t@ukr.net*

Gerashchenko O. S.

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Odesa Law Academy National University
Academic str., 9, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8552-0878
alehandro11183@gmail.com*

Kalina D. R.

*Higher Education Producer at the Faculty of Psychology, Political Science and Sociology
Odesa Law Academy National University
Academic str., 9, Odesa, Ukraine
dkalina18@ukr.net*

Key words: *instincts, offender, socialization, social tension, aggressive potential, social behavior, prevention.*

The article is devoted to a thorough analysis of the phenomenon of aggression and crime, which become especially relevant due to the growth of social tension and change of values in modern society. Aggression is considered as a multifaceted psychological phenomenon, due to the interaction of biological, individual-psychological and social factors. Crime is the most radical form of aggressive behavior that violates legal norms and causes tangible public resonance. The article reveals the evolution of scientific ideas about the nature of aggression: from K. Lorenz's instinctive ideas and the psychoanalytic concepts of Z. Freud to the social learning of A. Bandura and modern cognitive approaches. The biopsychosocial model is emphasized that combines hereditary, environmental and psychological prerequisites for aggression. Particular attention is paid to the circumstances in which aggressive actions are transformed into a crime, as well as the legal aspect of their assessment, which requires a comprehensive analysis of the motives, emotional state and personal characteristics of the offender. It is emphasized on the importance

of preventive measures that combine the work of law enforcement agencies, psychological correction and legal education aimed at developing the skills of non-violent conflict resolution. The authors emphasize the need to introduce special programs in families, educational institutions and penitentiary institutions containing cognitive-behavioral and psychological and pedagogical approaches. This contributes to the development of empathy, social skills and positive self-esteem, reducing the risks of recurrent offenses. It is concluded that interdisciplinary cooperation of psychologists, lawyers and social institutions is a key factor in reducing the level of aggression and preventing criminal behavior in the long run.

At the same time, the practical application of psychological knowledge in the process of criminal responsibility and re-socialization of offenders is considered. Particular attention is paid to the importance of forensic and psychological examination, the results of which help to determine the state of conviction, the specifics of the motivation and emotional background of the offender, as well as the degree of risk of repeated offenses. The use of complex methods of assessing aggressive potential contributes to the formation of an individual approach to the prevention and correction of deviant behavior.

Постановка проблеми. Проблема взаємозв'язку між агресією та злочинністю тривалий час є предметом досліджень як у психології, так і в кримінології та юридичній науці. У працях К. Лоренца агресія розглядається як біологічно зумовлений інстинкт, що слугує механізмом виживання, але в умовах соціуму може набувати деструктивного характеру [21]. Зигмунд Фройд, своєю чергою, у своїй концепції «танатосу» трактував агресивність як внутрішній деструктивний потяг, який може спрямовуватись як на інших, так і на самого себе [3].

Іншу, неінстинктивну, природу агресії розкриває Альберт Бандура, обґрунтовуючи її формування через механізми соціального наочіння. Згідно з його теорією, агресія не є вродженою, а набувається в процесі спостереження за поведінкою значущих інших, особливо в дитинстві [1]. Це положення підтримують і сучасні дослідники психології злочинної поведінки, які вказують на провідну роль моделювання агресивних стратегій у криміногенному оточенні [4; 6].

Сучасні підходи до вивчення причин злочинності базуються на біопсихосоціальній моделі, що інтегрує генетичні, психологічні та соціальні чинники ризику. Так, Д. Андерсон у своїй роботі підкреслює, що комбінація соціального виключення, бідності, досвіду насильства в сім'ї та обмеженого доступу до освіти значною мірою сприяє формуванню агресивних патернів поведінки [5]. Окрему увагу приділяють також когнітивним викривленням у мисленні правопорушників, які спотворюють інтерпретацію соціальної інформації, наприклад схильність приписувати іншим злі наміри навіть за відсутності таких (hostile attribution bias) [2].

Юридичний аспект проблеми розкривається в роботах А.П. Закалюка, О.М. Джузи, В.І. Борисова, які аналізують механізми кваліфі-

кації насильницьких злочинів і підкреслюють значення психологічних характеристик правопорушника під час визначення міри відповідальності [8; 14; 15]. Особливої ваги набуває судово-психологічна експертиза як засіб виявлення осудності, мотиваційної структури й емоційного стану злочинця [7].

Попри численні дослідження залишається недостатньо розробленим питання практичного поєднання психологічних знань з юридичною практикою, особливо в контексті розроблення ефективних профілактичних та ресоціалізаційних програм. Окрім того, актуальною є необхідність міждисциплінарної інтеграції – залучення фахівців із психології, кримінального права, педагогіки та соціальної роботи для зниження ризику рецидиву.

Саме цим проблемам і присвячено запропоноване дослідження. У статті проаналізовано ключові психологічні теорії агресії, розглянуто їх правове значення у процесі кримінальної відповідальності та запропоновано шляхи практичного використання психологічних знань у системі профілактики злочинності.

Метою статті є комплексний аналіз біологічних, психологічних і соціальних складників такого феномену, як агресія, порівняння людської та тваринної агресії та впливу агресії на формування протиправної поведінки.

Результати дослідження. Агресивні дії можуть виникати внаслідок впливу широкого спектра чинників включно з біологічними, психологічними та соціокультурними. Поведінка тварин у природному середовищі показує наявність агресії як обов'язкового елементу існування. Агресивна поведінка є необхідною умовою виживання. Це стосується і репродуктивної поведінки та територіальної поведінки. Прояви агре-

сії є і складовою частиною людської діяльності як діяльності біологічного виду. Проте не кожна агресивна реакція в поведінці людини веде до злочину. Важливо з'ясувати, які саме обставини перетворюють агресивну поведінку на злочинну, а також яким чином правова система може втрутитися, аби перешкодити такому розвитку подій. У цьому контексті особливої уваги заслуговує вивчення психологічних особливостей індивідів, що виявляють схильність до насильницьких дій. З'ясування ролі міжособистісних зв'язків, наслідків виховання, соціального оточення та індивідуальних відмінностей допоможе краще зрозуміти, чому одні люди в конфліктних ситуаціях вибирають конструктивні моделі поведінки, а інші – агресивні чи відверто злочинні.

Метою статті є розкриття результатів досліджень у сфері агресії, що є вкрай важливими для психологів, котрі працюють у правоохоронній системі, для суддів, які ухвалюють рішення щодо міри покарання, і для законодавців, котрі прагнуть оптимізувати нормативне регулювання кримінально-правової сфери. Тема вимагає взаємодії науки й практики, що дає змогу зменшити рівень агресії й упровадити ефективні заходи боротьби зі злочинністю.

У наукових працях К. Лоренца агресія розглядається як вроджений інстинкт, що має корені в еволюційній історії людства і тваринного світу [Лоренц, с. 19]. На думку дослідника, природа наділила людину схильністю до агресії з метою забезпечення виживання й відстоювання життєво важливих інтересів. В умовах сучасного соціуму такий інстинкт може набути асоціальних форм, коли людина намагається залагодити конфлікти силовим шляхом. Проте концепція інстинкту не дає вичерпної відповіді на те, чому деякі люди виявляють значно вищу схильність до насильницьких дій за інших. У працях З. Фрейда агресія пов'язується з деструктивним потягом (танатос), що спрямований на руйнування, у тому числі саморуйнацію або перенесення агресивності на оточення [3, с. 28]. Таке трактування підтримує думку про вроджений характер агресії, але не розкриває соціальні чинники, здатні посилювати чи послаблювати цю схильність.

Супротивники вродженої природи агресивних учинків пропонують звертатися до теорії соціального научіння (А. Бандура), згідно з якою агресія формується завдяки спостереженню за поведінкою оточуючих включно з батьками, близькими людьми або улюбленими персонажами з медіа [6, с. 66]. Коли дитина бачить, що агресивна дія призводить до винагороди чи бажаного результату, виникає підсилення моделі агресивної поведінки. Досвідчені злочинці нерідко навчають новачків у кримінальних колах, демонструючи

способи агресивного розв'язання конфліктних ситуацій. Така взаємодія формується на рівні соціальних груп, де насилля стає нормою. Криміногенні угруповання чи неблагополучне оточення є благодатним ґрунтом для розвитку насильницької поведінки, яка згодом може виходити за межі локальних груп і поширюватися в ширшому суспільному контексті.

Біопсихосоціальна модель пояснює агресію та злочинність із позиції інтегрального підходу. Згідно з нею, не існує єдиного домінуючого чинника, що спричиняє злочинні дії. Генетичні схильності можуть підвищувати вірогідність агресивних реакцій, проте рівень соціалізації, виховання, культурні традиції та власний життєвий досвід зумовлюють форму й інтенсивність агресії. У дослідженнях Д. Андерсона йдеться про те, що поєднання низки чинників (бідність, маргіналізація, досвід насильства в родині, низький рівень освіти) сприяє накопиченню ворожості і зростанню ризику кримінальної поведінки [5, с. 42]. Психологічні особливості правопорушника відіграють вирішальну роль у тому, як саме він інтерпретує конфліктну ситуацію та яке рішення вибирає.

Злочинність є соціальним явищем, що має юридичний вимір і водночас пов'язане з особистісними характеристиками злочинця. Закон визначає, які дії вважаються злочинами, закріплюючи критерії суспільної небезпечності. Злочинці нерідко мотивуються не лише вигодою, а й потребою довести власну перевагу, прагненням помсти, почуттям страху чи заздрощів. Сукупність психологічних мотивів разом із зовнішніми обставинами створює передумови для вчинення протиправних дій. Правове значення агресії полягає у тому, що вона кваліфікується як один із ключових елементів складу злочину в тих випадках, коли має насильницький характер. У юридичному контексті розглядається питання щодо стану неосудності або обмеженої осудності індивіда, оскільки окремі психічні розлади можуть підсилювати агресивні тенденції.

Вивчення агресії в юридичній практиці передбачає проведення судово-психологічної експертизи з метою з'ясування, чи перебував правопорушник у стані афекту, чи діяв цілеспрямовано, усвідомлено та навмисно. Значення має і загальна емоційна стабільність, оскільки раптові вибухи агресії можуть пояснюватися неконтрольованими імпульсами. При цьому питання залишається, як надовго та в якій формі злочинна поведінка може фіксуватися в структурі особистості. Якщо агресивні вчинки мають епізодичний характер і пов'язані з короткочасними конфліктами, заходи профілактики можуть бути досить ефективними. Проте якщо людина систематично вдається до насильства, розвивається кримінальна картина пове-

дінки, що потребує комплексних методів впливу (виправна робота, психокорекція, контроль із боку правоохоронних органів).

У контексті правової оцінки злочину досліджуються мотив, мета, наявність попереднього задуму, спосіб і обставини вчинення діяння. Психологи звертають увагу на стани емоційної напруги, агресивні установки, ступінь емпатії до жертви, бо співчуття здатне стримувати насильницькі дії. Якщо особа позбавлена здатності співпереживати, йдеться про глибші порушення в емоційній сфері. Структурний аналіз особистості злочинця, здійснений багатьма дослідниками, свідчить, що правопорушники з високим рівнем агресивності схильні до дефіциту емпатії та низького рівня рефлексії [21, с. 21]. Ці особливості заважають їм утримуватися від завдання шкоди іншим. Соціальні механізми підкріплюють агресію, коли злочинець отримує вигоду чи статус в кримінальному середовищі, що посилює повторювані акти насильства.

Варто згадати когнітивні підходи, де агресія розглядається як результат спотворень мислення та атрибуції. На думку Д. Доджа, людина з агресивними тенденціями може інтерпретувати нейтральні стимули як ворожі, перебільшуючи загрозу й уважаючи напади з боку інших умисними [2, с. 77]. Такі когнітивні викривлення часто формуються в сім'ях, де батьки використовували насильство, або за умов тривалих психотравматичних подій. У подібній ситуації правова система стикається з проблемою повторних правопорушень, оскільки індивід сприймає соціальний світ як поле боротьби, де виграє найбільш агресивний. Кримінальні санкції самі по собі не завжди змінюють ці когнітивні патерни, що створює підґрунтя для рецидиву.

Розгляд агресії як чинника злочинності дає змогу зрозуміти роль запобіжних заходів. Психологічна корекція може охоплювати навчання самоконтролю, розвиток емпатії, опанування мирними способами подолання конфліктів. Виправні програми мають сенс, якщо враховують індивідуальні особливості засуджених. Суворе покарання без психокорекційного компонента лише стимулює негативізм і ворожість, що зміцнює злочинну субкультуру. Проте в суспільстві існує запит на безпеку, тому жорсткі заходи часто набувають популярності як форма реагування. Оптимальним є збалансований підхід, де правоохоронні органи здійснюють контроль за злочинцями, а психологи пропонують стратегії ресоціалізації.

Рівень злочинності в державі залежить від багатьох соціальних чинників: економічної нерівності, рівня зайнятості, наявності освітніх можливостей, суспільних норм і культури. Дослідник Т. Лефтеров у своїх працях наголо-

шує, що надмірна нерівність і відсутність соціальних ліфтів провокують відчуття безвиході, породжують агресивність і підштовхують до кримінальних учинків [18, с. 45]. Позитивне соціальне середовище знижує ймовірність злочинних дій, оскільки людина може легше реалізувати свої потреби конструктивним шляхом. Питання полягає у тому, як спрямувати державну політику так, щоб, з одного боку, не допустити поблажливості до злочинців, а з іншого – забезпечити умови для їх реінтеграції. Правове регулювання має ґрунтуватися на науково доведених засадах психології та кримінології, щоб уникати надмірного карального ухилу або, навпаки, безпідставного пом'якшення покарань.

Профілактика злочинності потребує урахування психологічних механізмів і чинників, що можуть провокувати агресивну поведінку. Ефективні профілактичні стратегії передбачають роботу з різними віковими групами й рівнями ризику. Для дітей та підлітків важливо створювати програми, які розвивають навички конструктивного розв'язання конфліктів, уміння розпізнавати та контролювати власні емоції, формувати повагу до інших. Частина науковців, зокрема О. Борисенко, стверджує, що рання діагностика девіантних тенденцій дає змогу запобігти розвитку насильницької поведінки в дорослому віці [7, с. 101]. Програми з корекції агресивних установок можуть містити елементи когнітивно-поведінкової терапії, тренінги комунікативної компетентності й формування позитивного самостварення. Для осіб, що перебувають у групі соціального ризику, дієвими є соціально-педагогічні проєкти, спрямовані на здобуття професійних навичок та підвищення самооцінки, аби не залишати їм відчуття безальтернативності злочинного шляху.

Проведені дослідження в галузі юридичної психології свідчать, що рівень агресії у правопорушників може зростати через соціальну відчуженість, безробіття, проблеми з контролем імпульсів і зловживання психоактивними речовинами. Споживання алкоголю чи наркотиків часто знижує самоконтроль, викликаючи агресивні реакції. Залежність від хімічних речовин робить особу більш вразливою, оскільки фінансові труднощі можуть штовхати до кримінальних дій. Профілактика в такій ситуації має урахувати потребу у взаємодії з фахівцями з хімічної залежності, залучення психотерапевтів, соціальних працівників, а не лише покладатися на каральні методи.

Питання правового значення агресії тісно пов'язане з кваліфікацією злочинів і характером відповідальності. Якщо під час з'ясування мотивів злочину виявляється, що агресивний стан був спровокований протиправною поведінкою потерпілого чи надзвичайною ситуацією, можуть засто-

совуватися пом'якшувальні обставини. Водночас коли агресія має умисний характер і була заздалегідь спланована, відповідальність посилюється. У юридичній практиці значення має диференціація між бійкою через раптову сварку й заздалегідь підготовленими насильницькими діями. Для оцінки таких обставин залучають психологічних експертів, які аналізують ступінь усвідомленості й мотивованості вчинку.

Окрему увагу привертають дослідження сімейної агресії, коли злочини відбуваються в найближчому оточенні (домашнє насильство, дитяча жорстокість). Ці злочини часто мають латентний характер, оскільки жертви не завжди звертаються по допомогу. Високий рівень агресії у сім'ї призводить до формування замкненого кола насильства, де діти, що виросли в агресивному середовищі, у подальшому самі стають носіями кримінальних патернів. Для розриву цього кола потрібна підтримка правоохоронних органів, соціальних служб і психологів, які можуть надати комплексну допомогу постраждалим і правопорушникам. Кримінальне законодавство враховує підвищену суспільну небезпечність таких діянь, адже вони порушують базову довіру в родині, спричиняють сильну психологічну травму й поступово деформують моральні цінності.

Агресія та злочинність мають тісний взаємозв'язок із системою виховання та соціального оточення. Автори психологічних і кримінологічних досліджень наголошують, що успішна соціалізація людини може зменшити вірогідність злочинних проявів. Проте в ситуаціях, коли агресивність підкріплюється сімейними чи груповими цінностями (відстоювання честі шляхом насильства, помста за зраду), імовірність правопорушень різко зростає. У такому разі міра кримінальної відповідальності залежить від впливу традицій і стереотипів, властивих тій чи іншій культурі. Урахування культурного контексту є важливим завданням для правозастосовної практики. Не йдеться про виправдання злочину, проте реалізація норм права має бути чутливою до особливостей світогляду правопорушника, щоб урахувати специфіку його мотивів і цінностей.

Юридична психологія пропонує інструментарій для оцінки небезпечних суб'єктів, зокрема опитувальники, що виявляють агресивність, імпульсивність і схильність до девіантної поведінки. Ці методи дають змогу краще зрозуміти ризики рецидивів, розробити рекомендації для судових органів щодо вибору запобіжного заходу чи умов дострокового звільнення. Важливо, що правове значення психологічних чинників агресії не обмежується суто судовою процедурою. Вони мають включатися в профілактичні програми на державному рівні. Коли йдеться про зниження

злочинності, обов'язково необхідно проаналізувати поширені форми насильства, домінуючі патерни культури й ціннісні орієнтири молоді. За результатами такого аналізу можна вдосконалювати навчальні програми в школах, організовувати тренінги й просвітницькі кампанії.

Деякі дослідники звертають увагу на те, що патологічні форми агресії можуть бути наслідком психічних розладів (параноїдні стани, розлади особистості). У такому разі юридичні механізми перетинаються з психіатричними. Особа, яка не здатна контролювати агресивні імпульси через хворобливий стан, може бути визнана неосудною, що впливає на форму її відповідальності. Учасники судового процесу часто стикаються зі складною дилемою: з одного боку, суспільство вимагає ізоляції таких осіб, а з іншого – виникає необхідність лікування та реабілітації. Медицина й психологія пропонують терапевтичні заходи, але вони не завжди є доступними або результативними, ураховуючи складність злочинної поведінки з психопатологічними елементами.

Сучасні підходи до проблеми агресії й злочинності передбачають міждисциплінарне співробітництво. Психологи разом із правоохоронцями та соціальними працівниками розробляють алгоритми реагування на кризові ситуації, системи раннього виявлення схильності до насильства, формують групи швидкого втручання при конфліктах. У деяких країнах є практика залучення психологів до складу патрульної поліції, де фахівці можуть посприяти зниженню напруги ще на стадії вербального конфлікту, запобігаючи відкритій агресії. Такі підходи дають змогу зменшити ймовірність злочинів на ґрунті раптового спалаху гніву та допомагають правопорушнику вчасно отримати психологічну консультацію чи іншу допомогу.

Аби зрозуміти індивідуальні відмінності в схильності до агресії, треба брати до уваги темперамент і риси характеру. Сангвініки й холерики загалом більш емоційно реактивні, проте далеко не завжди стають злочинцями. Важливо те, як людина навчилася управляти емоціями і як ставиться до агресивної поведінки, що закладається на рівні виховання й культурного середовища. Для визначення рівня агресії в індивіда застосовують методики (наприклад, Басса – Даркі), що дають змогу оцінити вербальні й фізичні прояви ворожості. Дані інструменти корисні під час психологічної експертизи, коли слід з'ясувати стійкі патерни поведінки обвинуваченого.

У межах правової системи існує поняття «злочин з обтяжуючими обставинами», якщо агресивна дія була спрямована проти уразливих категорій населення чи мала особливо жорстокий характер. Таке юридичне тлумачення передбачає

суворіше покарання, мотивуючи злочинця замислитися про наслідки вчиненого. Проте скептики вважають, що страх перед покаранням не завжди стримує агресора, коли він перебуває у стані афекту або надмірно збуджений конфліктом. Виникає потреба в корекційних і реабілітаційних заходах, які сприяють перебудові поведінкових патернів. На думку Г. Вороніної, для успішної боротьби з проявами агресії на рівні злочинності слід поєднувати закони, що встановлюють межі та санкції, з освітніми програмами, що формують навички мирного спілкування [11, с. 58].

Важливим напрямом наукових досліджень стає вивчення медіавпливу на агресивні тенденції. Поширення відеоігор, фільмів і контенту в соціальних мережах, де широко демонструються насильницькі дії, викликає дискусії щодо підсилення агресії у глядачів, особливо підлітків. Деякі емпіричні дані підтверджують, що часті сцени насильства можуть «нормалізувати» агресивні моделі. У такій ситуації право обмежується встановленням рейтингів на фільми та іншу продукцію, але загальне інформаційне поле складно контролювати. Профілактика передбачає просвітницькі заходи, що допомагають аудиторії критично сприймати негативний контент і розрізняти віртуальну агресію від реальних наслідків насильства.

Сучасна юридична психологія показує перспективу розвитку наукових знань про агресію і злочинність. Передбачаються подальше вдосконалення методів оцінки рівня небезпеки особи, розроблення індивідуальних програм ресоціалізації й пропаганда ненасильницьких моделей поведінки в суспільстві. Взаємодія психологів і юристів може сприяти ефективнішій системі

правосуддя, у якій злочинець не лише отримує покарання, а й має шанс усвідомити деструктивність своєї поведінки, виправитися та вийти на шлях конструктивного існування в суспільстві.

Важливо, що профілактичні заходи та корекційні програми повинні враховувати культурний, економічний і соціальний контексти кожного регіону. Успішність боротьби з агресією та злочинністю визначається комплексністю, де правове поле доповнюється діяльністю психологів і соціальних служб. Варто оцінювати ефективність таких програм методом порівняння статистики повторних правопорушень і показників зниження рівня насильницької поведінки.

Висновки. З урахуванням усього викладеного можна дійти висновку, що агресія є багатовимірним явищем, що містить у собі біологічні, психологічні й соціальні складники. Перехід агресії у злочинність відбувається за умови поєднання низки обставин включно з відсутністю навичок ненасильницького розв'язання конфліктів, негативним досвідом соціалізації, недостатнім контролем із боку суспільних інституцій і певними особистісними аномаліями. Правове значення агресії полягає у тому, що вона безпосередньо впливає на кваліфікацію діянь, розуміння мотивів злочинця та розроблення заходів відповідальності. Вивчення психологічних механізмів агресії дає змогу створювати програми, спрямовані на пом'якшення конфліктів і зниження ймовірності насильницьких дій. Комплексний підхід, де право, психологія й соціальна підтримка діють узгоджено, є ключем до формування безпечного середовища, профілактики злочинів і успішного повернення правопорушників до суспільно корисного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bandura A. Aggression: A Social Learning Analysis. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973. 390 p.
2. Dodge K.A. Social information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 53(6). P. 1146–1158.
3. Freud S. Beyond the Pleasure Principle. London: International Psycho-Analytical Press, 1922. 90 p.
4. Алексєєва Т.В., Ковальчишина Н.І. Психологія підліткової злочинності : навчальний посібник. Донецьк : Ноулідж, 2010. 335 с.
5. Андерсон Д. Соціальна динаміка злочинної поведінки. Харків : Знання, 2021. 312 с.
6. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : ХНУВС, 2011. 308 с.
7. Борисенко О. Юридична психологія: теорія і практика. Київ : Наук. думка, 2019. 224 с.
8. Борисов В.І. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовтня 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (гол. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 178–182.
9. Вербенський М.Г. До питання розуміння поняття «злочинність» у кримінологічній теорії: генеза та сучасний стан. *Публічне право*. 2012. № 3(7). С. 104–109.
10. Вишневецький Ю. Конкуренти Києва в Центральній Україні. *Коментарі*. 2012. № 16(307). С. 26–33.
11. Вороніна Г. Психологічні аспекти попередження насильницьких злочинів. *Збірник наукових праць Інституту психології*. 2020. Т. I. Вип. 2. С. 53–61.

12. Голіна В.В., Сметаніна Н.В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? *Голос України*. 2013. 12 липня (№ 127). С. 10.
13. Головкін Б.М. Види злочинності. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 18. С. 14–21. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf (дата звернення: 13.06.2016).
14. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2-х кн. / за заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
15. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 2. Київ : Ін Юре, 2007. 712 с.
16. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>
17. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>
18. Лефтеров Т. Фактори нерівності та злочинність. *Соціологія і право*. 2022. Вип. 4. С. 42–49.
19. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. 167 с.
20. Ломброзо Ч. Геніальність і божевільня: паралель між великими людьми і божевільними / пер. з італ. К. Тетюшинової. Київ : Україна, 1995. 276 с.
21. Лоренц К. Агресія: так звана «зла» у людській природі. Київ : Простір, 2018. 256 с.
22. Сміян Л.С., Нікітін Ю.В. Кримінологія : підручник. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.
23. Надольний І.Ф., Андрущенко В.П., Бойченко І.В., Розумний В.П. Філософія : навчальний посібник. Київ : Вікар, 1997. 584 с.

REFERENCES

1. Bandura A. *Aggression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973. 390 p.
2. Dodge K.A. Social information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 53(6). P. 1146–1158.
3. Freud S. *Beyond the Pleasure Principle*. London: International Psycho-Analytical Press, 1922. 90 p.
4. Alekseeva T.V., Kovalchyshyna N.I. *Psychology of Juvenile Delinquency: Textbook*. Donetsk: Knowledge, 2010. 335 p.
5. Anderson D. *Social Dynamics of Criminal Behavior*. Kharkiv: Znannia, 2021. 312 p.
6. Bandurka O.M., Lytvynov O.M. *Crime Prevention and Control: Monograph*. Kharkiv: KhNUiA, 2011. 308 p.
7. Borysenko O. *Legal Psychology: Theory and Practice*. Kyiv: Naukova dumka, 2019. 224 p.
8. Borysov V.I. Problems of Introducing the Institute of Criminal Offense into Ukrainian Legislation. In: *Main Directions of the Development of Criminal Law and Ways to Improve the Legislation of Ukraine on Criminal Liability*. Proc. of the Int. Sci.-Pract. Conf. Kharkiv: Pravo, 2012. P. 178–182.
9. Verbenskyi M.H. On Understanding the Concept of «Crime» in Criminological Theory: Genesis and Current State. *Public Law*. 2012. No. 3(7). P. 104–109.
10. Vyshnevskiy Yu. Competitors of Kyiv in Central Ukraine. *Kommentari (Commentary): Weekly*. 2012. No. 16(307). P. 26–33.
11. Voronina H. Psychological Aspects of Preventing Violent Crimes. *Collection of Scientific Works of the Institute of Psychology*. 2020. Vol. I. Iss. 2. P. 53–61.
12. Holina V.V., Smetanina N.V. The «Cost» of Crime: What Do We Know About It? *Holos Ukrainy*. 2013. July 12 (No. 127). P. 10.
13. Holovkin B.M. Types of Crime [Electronic resource]. *Journal of Eastern European Law*. 2015. No. 18. P. 14–21. Available at: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf (Accessed: 13.06.2016).
14. Dzhuzha O.M., Mykhailenko P.P., Kulyk O. et al. *Course of Criminology: General Part: Textbook*. Vol. 1. Kyiv: Yurinkom Inter, 2001. 352 p.
15. Zakaliuk A.P. *Modern Ukrainian Criminology: Theory and Practice*. Vol. 2: *Criminological Characteristics and Prevention of Certain Types of Crimes*. Kyiv: In Yure Publishing House, 2007. 712 p.
16. *Constitution of Ukraine*, adopted on June 28, 1996 [Electronic resource]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>.
17. *Criminal Code of Ukraine*, enacted on April 5, 2001, No. 2341 [Electronic resource]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.
18. Lefterov T. Factors of Inequality and Crime. *Sociology and Law*. 2022. Iss. 4. P. 42–49.
19. Lytvak O.M. *Crime, Its Causes and Prevention*. Kyiv: Ukraina, 1997. 167 p.

20. Lombroso C. *Genius and Madness: A Parallel between Great People and the Insane* / Translated from Italian by K. Tetiushynova. Kyiv: Ukraina, 1995. 276 p.
21. Lorenz K. *Aggression: The So-called «Evil» in Human Nature*. Kyiv: Prostir Publishing House, 2018. 256 p.
22. Smiiian L.S., Nikitin Yu.V. *Criminology: Textbook*. Kyiv: National Academy of Management, 2010. 496 p.
23. Nadolnyi I.F., Andrushchenko V.P., Boichenko I.V., Rozumnyi V.P. *Philosophy: Textbook*. Kyiv: Vikar, 1997. 584 p.